

8. Нечуй-Левицький Іван Семенович. Зібрання творів : у 10 т. / І. С. Нечуй-Левицький ; редкол. Н. Є. Крутікова (голова) та ін. – Київ, 1965–1968. – Т. 10 : Біографічні матеріали. Статті та рецензії. Фольклорні записи. Листи / ред. М. П. Комишанченко ; упоряд. та прим. В. І. Мазного, Ф. К. Сарани, Ф. Ф. Скліяра, 1968. – 587 с.
9. Поліщук Я. Шлях до асиміляції чи європейська перспектива? Публіцистика Івана Нечуя-Левицького в сучасній оцінці / Я. Поліщук // Синопис: текст, контекст, медіа. – 2013. – № 3–4. – С. 5–11.
10. Тарнавський М. Нечуваний Нечуй. Реалізм в українській літературі / М. Тарнавський ; авториз. пер. з англ. Я. Стріхи. – Київ : Лаурис ; Торонто, 2016. – 289 с.
11. Хаврусь С. Л. Жандармські і цензурні документи про творчість Івана Нечуя-Левицького : зб. арх. матеріалів / упор. С. Хаврусь. – Черкаси, 2012. – 56 с.
12. Чернопиский М. Заборонені русифікаторами культурологічні трактати І. С. Нечуя-Левицького / М. Чернопиский // «Воля і Батьківщина». – 1997. – № 3. – С. 11.

Терещенко Александр. И. Нечуй-Левицкий и Эмский указ. В статье предпринята попытка осветить влияние Эмского указа на общественно-политическую и национально-культурную деятельность И. Нечуя-Левицкого; анализируется отношение писателя к цензурной политике российского самодержавия; охарактеризовано публицистическое наследие Ивана Семеновича, посвященное проблеме русификации украинских земель; освещается влияние цензурных ограничений на развитие творчества художника. Рассмотрен комплекс документов специальных правоохранительных органов Российской империи в которых содержатся выводы цензоров по печати произведений Нечуя-Левицкого. Прослеживается влияние Эмского указа на общественно-политическую активность писателя. Исследуется на примере национально-культурной деятельности И. Нечуя-Левицкого влияние на украинскую национально сознательную интеллигенцию Указа от 18 мая 1876, что отражает положение национального движения второй половины XIX в. в условиях русификаторской политики царизма

Ключевые слова: Эмский указ, Киевское общество, культурологическое трактаты, русификация, цензура.

Tereschenko Oleksandr. I. Nechuy-Levitsky and Ems Decree. An attempt to highlight the impact Ems decree on the socio-political and ethno-cultural activities I. Nechuy-Levitsky, analyzed the attitude of the writer to the censorship policy of the Russian autocracy, characterized journalistic legacy of John S. devoted to the problem of russification of Ukrainian lands, highlighted the impact of censorship on the development work of the artist. We consider a set of the special law enforcement bodies of the Russian Empire which contain findings censors on printing works I. Nechuy-Levitsky. Ems decree traced the impact on social and political activity of the artist. Studied the example of national-cultural activities I. Nechuy Levitsky influence on Ukrainian nationally conscious intellectuals decree of May 18, 1876, reflecting the position of the national movement of the late nineteenth century. in terms of tsarist policy russyfikatsynoyi in the cultural journalistic treatises.

Key words: Ems decree community, a cultural treatises, Russification, censorship.

Стаття надійшла до редколегії
07.09.2016 р.

УДК 271.(477.83/86)«185/91»

Іван Рудянин

Джерела з історії суспільно-політичної, культурно-просвітницької та господарської діяльності греко-католицького духовенства на теренах Східної Галичини в середині XIX – на початку XX ст.

У статті проаналізовано архівні матеріали Центрального державного історичного архіву України, Львів (ЦДІАЛ України), Державного архіву Тернопільської області (ДАТО) та Державного архіву Івано-Франківської області (ДАІФО), які відображають участь галицького греко-католицького духовенства й релігійних громад у культурно-просвітньому та господарському житті регіону в середині XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: греко-католицьке духовенство, Східна Галичина, Центральний державний історичний архів України, Державний архів Івано-Франківської області, Державний архів Тернопільської області, Головна рурська рада, «Просвіта», «Сільський господар», Андрей Шептицький.

Постановка наукової проблеми та її значення. У незалежній Україні Церкву розглядають як повноцінну інституцію громадянського суспільства. Це зумовлено не лише утвердженням демократичних засад у житті Української держави, а й глибокими історичними традиціями, які в умовах сьогодення намагаються відродити народ, держава й Церква.

У цьому контексті важливого значення набувають наукові дослідження з історії християнських церков в окремих регіонах України. Особливо це стосується Української греко-католицької церкви (УГКЦ), історію якої довго висвітлювали неповно, тенденційно або ж узагалі замовчували. Лише здобуття Україною незалежності створило передумови для всебічного її вивчення та об'єктивного, неупередженого висвітлення, а відкритий доступ до архівних матеріалів дав змогу дослідникам більше дізнатися про багатогранну діяльність духовенства.

Мета статті – аналіз архівних документів, які висвітлюють діяльність галицького греко-католицького духовенства та релігійних громад у різних сферах життя регіону.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування результатів дослідження. Суспільну діяльність греко-католицького духовенства в середині XIX – на початку XX ст. відображено в матеріалах кількох фондів Центрального державного історичного архіву України, що в м. Львові. Зокрема, у фонді 180 (Головна руська рада, м. Львів) збережено відомості, які безпосередньо чи опосередковано показують роль греко-католицького духовенства у створенні та діяльності першої політичної організації на території Східної Галичини – Головної руської ради. Особливу цінність для дослідника становлять справа 2 «Протоколи засідань Головної ради за 1848 рік» й справа 3 «Протоколи засідань Головної ради за 1849–1851 рік» [6, 7]. Лише з 1990 р. ці документи стали доступними для ознайомлення та вивчення. Частину з них уже опрацьовано й уведено в науковий обіг, решта потребує ретельнішого вивчення. Автентичність протоколів, на думку фахівців, не викликає сумніву. У цьому ж фонді зберігається книга реєстрації вхідної та вихідної кореспонденції.

Документи, у яких розкрито організаційну структуру Головної руської ради, визначено розподіл функцій та обов'язків між її членами, свідчать, що саме священики виступили ініціаторами створення Ради й увійшли до її керівного складу, що саме вони брали активну участь у підготовці її програмно-установчих документів, у створенні місцевих і регіональних філій. Численні протоколи засідань, відозви, кореспонденція, які зберігаються в цьому фонді, також переконливо доводять, що духовенство взяло на себе основний тягар ідейно-організаційної роботи в Головній руській раді й цим задекларувало свій національний патріотизм та політичну зрілість.

У контексті дослідження суспільно-політичної діяльності греко-католицького духовенства важливі документи фонду 196 (Політичне товариство «Руська Рада» м. Львів). Як відомо, Руська рада мала продовжити традиції, закладені її попередницею – Головною руською радою, однак унаслідок історичних обставин члени товариства, серед яких були й священики, опинилися в різних політичних таборах. У цьому фонді представлено програмні документи Ради, матеріали її засідань, звіти. Так, наприклад, справа 124 (опис 1) являє собою звіт секретаря за 1892–1900 рр., у якому відображено головні напрями діяльності цієї організації в окреслений період [8]. Усі ці документи дають можливість з'ясувати роль уніатського духовенства в цій організації, його позицію щодо найважливіших питань життєдіяльності українців Східної Галичини.

Про активну участь галицького уніатського духовенства в політичних процесах у регіоні свідчать матеріали та документи фонду 810 (Центральний передвиборчий комітет до крайового сейму у Львові) ЦДАЛ України. Вони стосуються переважно виборів до Галицького крайового сейму. Установчі документи, відозви, звернення демонструють зростання національної самосвідомості політичного проводу українців Східної Галичини, намагання цивілізованими методами відстояти їхні національні інтереси. Як відомо, у Галицькому сеймі утворено українську фракцію, або так званий Руський клуб, який репрезентував інтереси українського населення краю. До нього увійшло чимало представників українського греко-католицького духовенства. Про це свідчать оригінали протоколів засідання фракції за 1861–1876 рр., що збереглися в Центральному державному історичному архіві України м. Львова [9, 10].

В окрему групу можна виділити архівні джерела, у яких розкрито культурно-просвітницьку діяльність греко-католицького духовенства в Східній Галичині в досліджуваний період. Так, із цієї групи чималий інтерес викликають матеріали фонду 148 (Науково-літературне товариство «Галицько-Руська матиця»). У ньому зберігаються статут, списки членів товариства, ділова документація. Аналіз цих документів засвідчує, що серед членів товариства було багато священиків. Вони

брали участь у підготовці та виданні навчальної й художньої літератури, самі були авторами багатьох посібників, наукових та науково-популярних публікацій.

Уніатське духовенство Східної Галичини активно долучилося до створення та розбудови мережі філій товариства «Просвіта». Про це переконливо свідчать матеріали фонду 348 (Товариство «Просвіта» м. Львів) ЦДІАЛ України. Священики входили до керівного складу головної управи товариства, нерідко очолювали його філії. Особливо важливу роль у створенні «Просвіти» відіграли галицький священик, громадський та політичний діяч о. С. Качалі. Активні її член – о. Й. Заячківський та о. І. Ступницький, який, ставши перемишльським єпископом, і надалі співпрацював із товариством.

Серед документації канцелярії «Просвіти» – статuti, інструкції, кореспонденція, практичні поради щодо організації роботи бібліотек, мистецьких самодіяльних гуртків, видавничої справи, авторами чи співавторами яких були представники духовенства. Особливо цінні в цьому фонді – протоколи загальних зборів і засідань Головного віділу товариства «Просвіта» [11–12]. Наведені в протоколах дані дають можливість проаналізувати соціальний та професійний склад товариства й з'ясувати роль духовенства в ньому, простежити динаміку його розвитку. Вони суттєво доповнюють інформацію, подану в Головних книгах реєстрації членів товариства [13], у яких не завжди чітко вказано рід занять кожного з них, а в окремих випадках відомостей про це взагалі немає.

Про діяльність греко-католицького духовенства в місцевих організаціях товариства «Просвіта» на теренах Східної Галичини дають уявлення матеріали фондів 294 та 317 Державного архіву Тернопільської області. Зокрема, у фонді 317 удалося віднайти документи про діяльність теребовлянської та низки сільських філій товариства. Окремі документи (поіменні списки засновників, плани заходів, інформаційні повідомлення, оголошення) засвідчують активну роботу уніатського духовенства на культурно-просвітницькій ниві [3; 4]. У фонді 378 (товариство «Просвіта») Державного архіву Івано-Франківської області виявлено листування місцевої філії з Головним віділом товариства, у якому міститься інформація про заснування читалень на Станіславщині та участь у цій справі місцевих священиків. [2]

Помітне явище в громадському житті українців Східної Галичини середини XIX – початку XX ст. – рух за тверезість. На основі виявлених архівних документів можна зробити висновок, що Українська греко-католицька церква та духовенство не просто підтримували цей рух, а започаткували й згодом очолили його. У цьому переконують матеріали фонду 146 (Галицьке намісництво, м. Львів) ЦДІАЛ України. Тут зберігаються статuti товариств тверезості, у яких визначено основні завдання й засоби їх реалізації, циркуляри уніатських митрополитів, листи та звернення нижчого духовенства, програми антиалкогольних лекторіїв та інших заходів. Справи 2673 і 3907 стосуються діяльності протиалкогольного товариства «Відродження» [5]. Характерна особливість його діяльності – те, що з боротьбою за тверезий спосіб життя воно пов'язувало піднесення духовного й культурного рівнів українців Галичини, покращення їхнього добробуту. На це вказують установчі документи товариства, кореспонденція, численні відозви та прокламації.

Українська греко-католицька церква Східної Галичини, скеровуючи в русло національного відродження краю суспільно-політичне й культурне життя, не стояла осторонь і від економічних процесів, хоча це, на перший погляд, не зовсім відповідає сучасному уявленню про суспільну функцію церкви. Очевидно, галицьке уніатське духовенство в той час усвідомило, що господарське піднесення – важливе матеріальним підґрунтя в боротьбі українців за свої національні права. Тому в окрему групу архівних джерел можна виділити значний масив документів про господарсько-економічну діяльність УГКЦ та духовенства в другій половині XIX – на початку XX ст.

Так, у фонді 146 (Галицьке намісництво м. Львів) Центрального державного архіву міста Львова знаходимо документи про продаж церквою земельних ділянок під будівництво повітових доріг і навіть залізничних колій. Фінансова документація свідчить, що отримані від продажу землі гроші переводилися на банківські рахунки церкви й значна частина їх згодом використовувалася на різні соціальні акції, спрямовані на підтримку українського населення.

У матеріалах фондів 408 (Греко-католицький митрополичий ординаріат) та 409 (Центральна адміністрація столових маєтків) уміщено документи, які містять маловідомі факти про те, що уніатська церква в Східній Галичині мала у власності ліси, мисливські угіддя та нафтові родовища, які давали значні прибутки. Отримані від їх експлуатації чи оренди кошти зберігалися на депозитних рахунках і використовувалися для оплати поточних рахунків, сплати податків, допомоги населенню

в кризових ситуаціях. Про господарську діяльність церкви збереглися досить детальні звіти митрополитів.

Наприклад, справа 266 фонду 409 містить лист митрополита С. Сембратовича до Галицького намісництва, у якому наведено дані про стан та рух фінансів у 1882–1885 рр. [14]. Особливо активувалась економічна діяльність УГКЦ, коли її очолив А. Шептицький. У фондах збереглося листування митрополита з провідними європейськими банками, підприємцями та промисловцями, звітна фінансова документація, що свідчить про значний внесок митрополита не лише в розбудову церкви, а й у розвиток економічної інфраструктури, поживлення господарського життя українців Східної Галичини.

Важливий напрям діяльності греко-католицького духовенства в соціально-економічній сфері – це організація та підтримка української кооперації в Східній Галичині. Про його роль й участь у кооперативному будівництві свідчать матеріали фондів 146 (Галицьке намісництво м. Львів), 348 (товариство «Просвіта» м. Львів) та фонду 7 (магістрат м. Станіславів, ДАІФО). Аналіз окремих документів засвідчує, що уніатські священники часто виступали ініціаторами створення кооперативних молочарських спілок, ощадно-позичкових та споживчих кооперативів, проведення виставок-оглядів великої рогатої худоби. [1]

Окрему групу архівних джерел складають фонди біографічного характеру. Так, у процесі дослідження діяльності УГКЦ важливу увагу потрібно приділити матеріалам фондів 358 (Шептицький Андрей) і 682 (Войнаровський Тит). Незважаючи на те, що частина справ фонду 358 зникла, у ньому залишилося багато оригінальних документів (пастирські послання, розпорядження, велика кількість листів від духовенства, політичних діячів, фінансових установ, партнерів з економічної співпраці, у тому числі зарубіжних), які свідчать, що УГКЦ Східної Галичини та митрополит перебували в тісному зв'язку з політичним, економічним і культурним життям краю. У матеріалах фонду 682 висвітлено діяльність відомого релігійного та громадського діяча Тита Войнаровського. Він був помічником і радником А. Шептицького в господарсько-економічних справах греко-католицької церкви, управляв фінансами самого митрополита. Справи 66, 67, 68, 71 цього фонду являють собою ґрунтовні праці економічного характеру, автором яких був Тит Войнаровський («Вплив Польщі на економічний розвиток України», «Про охорону селянської власності та її даліші висновки», «Що руйнує наше селянство і чи є яка рада тій руїні запобігти?» та ін.) [15, 16, 17, 18]. Частина з них, без сумніву, може зайняти важливе місце в антології української економічної думки.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, опрацювання архівних документів переконливо свідчить, наскільки багатовекторною була діяльність галицького греко-католицького духовенства, вона охопила практично всі сфери життя галицьких українців: духовну, політичну, економічну та культурну. Потрібно відзначити, що жодна політична сила не мала такого впливу на галицьке суспільство, як церква та її духовенство.

Головна причина такого становища УГКЦ – те, що греко-католицьке духовенство в той час становило досить численну освічену й національно свідому верству українського населення Східної Галичини. В умовах бездержавності церква залишилася єдиною інституцією, яка реально піклувалася про українське населення краю, відстоювала його національні інтереси й впливала на повсякденне життя. Ця обставина в поєднанні з традиційною релігійною ментальністю українців Східної Галичини зумовила високий моральний авторитет греко-католицького духовенства та церкви, закріпило за ним статус національного лідера української спільноти.

Потрібно зауважити також і те, що в статті відображено аналіз лише невеликої частини документів стосовно суспільно-політичної, культурно-просвітньої та економічно-господарської духовенства УГКЦ. Перспектива досліджень порушеної в статті проблеми зумовлена тим, що залучення до наукового обігу нових матеріалів, які з'являються у відкритому доступі в архівних установах, дають змогу значно доповнити відомості про діяльність духовенства та відкривають перед дослідниками нові можливості для вивчення цієї тематики

Джерела та література

1. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф. 7, оп 1, спр. 118.
2. ДАІФО, ф. 378, оп. 1, спр. 2.
3. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО), ф. 317, оп. 1, спр. 1.
4. ДАТО, ф. 294, оп. 1, спр. 377.

5. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України), ф. 146, оп. 25, спр. 3907.
6. ЦДІАЛ України, ф. 180, оп. 1, спр. 2.
7. ЦДІАЛ України, ф. 180, оп. 1, спр. 3.
8. ЦДІАЛ України, ф. 196, оп. 1, спр. 124.
9. ЦДІАЛ України, ф. 196, оп. 1, спр. 4.
10. ЦДІАЛ України, ф. 196, оп. 1, спр. 26.
11. ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 2673.
12. ЦДІАЛ України, ф. 348, оп. 1, спр. 7633.
13. ЦДІАЛ України, ф. 348, оп. 1, спр. 772.
14. ЦДІАЛ України, ф. 409, оп. 1, спр. 266.
15. ЦДІАЛ України, ф. 682, оп. 1, спр. 66.
16. ЦДІАЛ України, ф. 682, оп. 1, спр. 67.
17. ЦДІАЛ України, ф. 682, оп. 1, спр. 68.
18. ЦДІАЛ України, ф. 682, оп. 1, спр. 71.

Рудянин Иван. *Источники к истории общественно-политической культурно-просветительской и хозяйственной деятельности греко-католического духовенства на территории Восточной Галиции в середине XIX – в начале XX в.* В статье анализируется содержание архивных материалов Центрального государственного исторического архива Украины, Львов (ЦГИАЛ Украины), Государственного архива Тернопольской области (ГАТО) и Государственного архива Ивано-Франковской области (ГАИФО), касающихся участия галицкого греко-католического духовенства и религиозных общин в политической, культурно-просветительскому и экономическо-хозяйственной жизни региона в середине XIX – в начале XX в.

Ключевые слова: греко-католическое духовенство, Восточная Галиция, Центральный государственный исторический архив Украины, Государственный архив Ивано-Франковской области, Государственный архив Тернопольской области, Главная русская рада, «Просвита», «Сельский господарь», Андрей Шептицкий.

Rudyenin Ivan. *Sources of the History of Socio-political Cultural, Educational and Economic Activities of the Greek Catholic Clergy in the Territory of Eastern Galicia in the mid. XIX on beg. XX Century.* The article analyzes the contents of the archival materials of the Central state historical archive of Ukraine in Lviv, State archives of Ternopil region and the State archive of Ivano-Frankivsk region about participation of the Galician Greek Catholic clergy and religious communities in political, cultural, educational and economic life of the regions in the middle of the XIX – early XX century.

Key words: Greek-Catholic clergy, Eastern Galicia, the Central state historical archive of Ukraine, State archives of Ivano-Frankivsk region the State archives of Ternopil region, the Golovna Ruska Rada, «Prosvita», «Sil'skyi Gospodar», Andrey Sheptytsky.

Стаття надійшла до редколегії
14.09.2016 р.

УДК 94(477)«189/191»(092):655.41

Ігор Коляда

Київські імперські чиновники й видавничі проекти Є. Чикаленка

У статті розглянуто питання ставлення київських імперських чиновників до видавничих проектів україномовних видань Є. Чикаленка – «Громадська думка», «Рада» – та проаналізовано відносини між українським видавцем-меценатом і київською губернською адміністрацією, охарактеризовано правові й адміністративні засоби, якими місцева влада намагалася протидіяти видавничим починанням Є. Чикаленка.

Ключові слова: видавець-меценат, цензура, чиновник, київський цивільний губернатор, київська губерньська адміністрація, періодичні видання, «Громадська думка», «Рада».

Постановка наукової проблеми та її значення. В умовах відродження Української державності наприкінці XX – на початку XXI ст. постать Є. Чикаленка – українського громадсько-політич-